

İbn Hacer el-Askalâni'ye Ait *el-Fetâva'l-Hadîsiyye* Türü Bazı Yazma Risâleler'in Tanıtımı

Mustafa ÖZTÜRK*

I. Giriş

Erken dönemlerden itibaren günümüze kadar hadis alanında gerek rivâyet gerekse dirâyet ağırlıklı birçok ilmî çalışmanın yapıldığı malumdur. Bununla birlikte hemen her devirde hadis ilimleriyle meşgul bilginlere, halk tarafından bir hadisin kaynağına ve anlaşılmasına yönelik sorular sorulmuş ve cevaplar alınmış, öyle ki zamanla bu soru ve cevapları ihtiva eden “el-fetâva'l-hadîsiyye” diye bir literatür ortaya çıkmıştır. Nitekim söz konusu literatürün özellikle matbu olanlarının tanıtımına yönelik Yavuz Köktaş tarafından *Hadîs Fetvaları* isimli bir çerçeve çalışması yapılmıştır. Köktaş'a göre fıkha ait fetvalar nasıl ki dinin yaşanılabilir sosyolojik göstergeleridir, aynen öyle de hadisle ilgili sorular ve cevaplar (fetvalar) da toplumsal taleplere has arşivlerdir.¹

Biz de bu muhtasar çalışmamızda, söz konusu arşivlerin muhtevasından bir kısmının gün yüzüne çıkmasına bir nebze de olsa katkı sağlamak üzere, meşhur hadis âlimi ve hâfızı İbn Hacer el-Askalâni'nin (ö. 852/1448), konuyla alakalı bazı yazma risâlelerinin tanıtımına yer vereceğiz.

II. İlgili Risâleler

Tanıtım konusu yaptığımız risaleler, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.² Kütüphane kataloglarında daha ziyade “*el-Esi'le ve'l-ecvibe*”, “*el-Esi'le an*

* Yard. Doç. Dr., Artuklu Üniversitesi; ozturk69@hotmail.com

¹ Köktaş, Yavuz, *Hadîs Fetvaları (Literatürü, Özellikleri ve Örnekleri)* s. 16, 17, İstanbul, 2014.

² Ayrıca İbn Hacer'e nispet edilen “el-fetâva'l-hadîsiyye” türü birçok risâle mevcuttur. Bunların ekserisi de neşredilmiştir. Yazma ve matbu genel olarak risaleler hakkında bibliyografik bilgi için bk. Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalâni”, *DİA*. XIX, 528-529, İstanbul, 1999.

meâni'l-ehâdis”, “*el-Esi'le fi'l-hadis*” gibi ifadelerle kayıtlı olan risalelerin üslûp ve muhtevası aşağıda görüldüğü üzere kendilerine has özgünlüğe sahiptir.

A. Süleymaniye Kütüphanesi, Beşir Ağa (Eyüp) bölümünde 142 numaralı mecmuada kayıtlı 22-24. varaklar arasındaki risâle

“Efendimiz, Şeyhulislâm, Hâfız, İbn Hacer rehimehullâh’a soruldu” giriş cümlesiyle başlayan Risâle’de toplam 14 hadisin sıhhatine yönelik sorular ve cevaplar/fetvalar yer almaktadır. İbn Hacer soruları cevaplararken “sahihtir, zayıftır, Hz. Peygamber’den böyle bir şey nakletmek uygun değildir” gibi mücerret değerlendirmeler yanında, şayet rivâyet muteber değilse, bazen o bağlamda alternatif olabilecek sahih hadislerle dikkat çekmekte, bazen de kendi yorum ve tercihlerini zikretmektedir.

Mesela bir soruda, “Namazı terk eden kimse, yetmiş Mushaf tahrif eden, yetmiş peygamber öldüren ve annesiyle yetmiş defa zina edenden daha günahkârdır” sözünün bir vâiz tarafından Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’inden hadis olarak nakledildiği ifade edilmekte, bunun gerçekte *Müsned*’te olup olmadığı sorulmaktadır.

İbn Hacer bu soruya şu cevabı verir: Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bu tür lafızlarla böyle şeyler yoktur. Ancak onun eserinde “*Kim namazı terk ederse şirk koşmuş olur*” hadisi vardır. Yine “*Resûlullah’ın ashâbı namazın terkinden başka bir şeyin (ibadetin) terkini küfür olarak görmezlerdi*” hadisi de mânâ olarak Müslim’in (ö. 261/874) *Sahih*’inde bulunmaktadır.

Bir başka sorunun cevabı olarak müellif, “*İkrar eden kimse için özür yoktur*” hadisini değerlendirirken bunun sahih olmadığını, zayıf bir tarikten rivâyet edildiğini belirttikten sonra, ikrar eden kimse, hata ettiğini anlayıp ikrarından döndüğü takdirde özrünün kabul edilerek sözünün gereğiyle amel edilmesi lazımlı geldiğini söyler.

Risâlenin son iki sayfasında “Fâide” başlığı altında “*Müezzini duyduğunuzda icabet ediniz*” hadisi delil getirilerek ezan okuyan müezzine icabet edilirken, aynı anda işitilen bir başka müezzine de icabet etmenin müstehap olacağına dair kısa bir bahis yer almaktadır.

B. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Arapça yazmalar bölümü 2461 numaralı mecmuada kayıtlı 25-27. varaklar arasındaki risâle

Baş kısmında “Risâle esile ve ecvibe ani’ş-Şeyh Şihâbiddîn Ahmed b. Hacer el-Askalânî” kaydı bulunan risâlede, kabir ahvâli ve haşirle ilgili 28 soru ve cevap yer almaktadır. Aynı zamanda bu risâle, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülhakîm el-Kâdî tarafından “*Fetâvâ el-Hâfız İbn Hâcer el-Askalânî fi ahvâli'l-kubûr ve ehvâli'n-nüşûr*” adıyla ve fetvaların dayandığı hadislerin tahriciyle birlikte 1407/1987 yılında Kahire’de neşredilmiştir. Bazı sorular ve cevapları şöyledir:

Soru: Cenaze kabre konulduğunda Münker ve Nekîr onu oturtarak mı soru sorar, yoksa meyyit yattığı hâlde mi sorulara muhatap olur?

Cevap: Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'ine aldığı, Ebu Avâne'nin (ö. 316/929) sahih gördüğü Berâ b. Âzib hadisinde belirtildiği üzere, kabirde meyyit oturduğu hâlde melekler ona soru sorarlar.

Soru: Cenaze kabre konulduğunda mezarı başında telkin veren kimsenin telkinini işitir mi, hâlbuki telkin verenle meyyit arasında uzak bir mesafe vardır, bu nasıl olur?

Cevap: Evet işitebilir. Zira ruhla ceset arasında bir bağlantı vardır. Bu olayı, kuyu başındaki bir kimsenin durumuyla, kuyunun içinde yukardakinin sesini duyamayan canlı bir kişinin durumu gibi algılamak doğru değildir.

Soru: Kabirde ruh mu ceza görür ceset mi?

Cevap: Gerçekte ruh ceza görür. Ancak beden, ruhla beraber hem ceza hem de mükâfattan nasibini alır. Bunun ceset üzerindeki belirtilerini ise dünya eh-linden bir kimse göremez. Zira kefen hırsızları tarafından ortaya çıkarılmış bir ölü kabre konulduğu şekilde bulunur.

Soru: Ceset bir kabirden diğerine nakledilse, ruh da diğer kabre gider mi? Yahut baş ve beden farklı yerlere gömülse, ruh bu iki yerden hangisinde bulunur?

Cevap: Ruh cesedin her bir parçasıyla bitişiktir. Ölünün uzuvlarını parçalara ayırsanız bile durum böyledir.

Cevap verilen diğer sorulardan bazıları da şunlardır: Münker ve Nekîr kabirde meyyite hangi soruları sorarlar? Ruhun makâmı nerededir? Ölü için okunan Kurân'ın sevabı ona ulaşır mı? Güneş kıyamet günü insanların başları üzerine yaklaşır mı? Kıyamette güneş var mıdır?

C. Köprülü Kütüphanesi'ndeki risâleler

Köprülü Kütüphanesi'nde üç risâle tespit edilmiştir. Muhtevalarından anlaşıldığı kadarıyla bunlardan aşağıda birinci sırada tanıttığımız risâle, ikinci sırada tanıttığımız risâlenin bir parçası olmalıdır. Bu iki risâlenin gerek yıpranmış olması gerekse yazı stili sebebiyle, özellikle cevaplar kısmı okunmaya pek elverişli değildir. Dolayısıyla tanıtımda cevaplardan ziyade soruları ön plana çıkarmakla yetindik. Üçüncü risâle ise müstakil ve problemsiz gözükmektedir.

1) 1629 numaralı mecmuada kayıtlı 47-51. varaklar arasındaki risâle

Efendimiz eş-Şeyh, el-Hâfız, İbn Hacer'e soruldu diye başlayan risâlede şu üç soruya cevap aranmaktadır.

– “Mekke'nin sefihleri cennetin en alt seviyesindedir. Zimmiler gibi (hakir bir şekilde) yürümeyin” sözü hadis midir?

– Nebî zamanında ay tutulması oldu mu?

– Ölüm meleğinin ismi hadislerde geçiyor mu?

2) 1629 numaralı mecmuada kayıtlı 53-59. varaklar arasındaki risâle

Şeyhu'l-İslâm, Kadî'l-Kudât, Ahmed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî'ye nispetle başlayan risâlede sorulu cevaplı yukardaki risâlenin muhtevasıyla birlikte toplam 12 hadis ele alınmıştır. Eserde hadislerin değerlendirilmesi yanında bazı nadir kelimelerin okunuşları üzerinde de durulmaktadır. Mesela, “Öyle zaman gelecek ki bir Müslümanın en hayırlı malı kendi dinini fitnelerden selamete çıkarmak için dağ başlarında gezdirip, birikmiş yağmur suyu başlarında göttüğü davarlardan ibaret olacaktır” hadisi incelenirken onun öncelikle sahih olduğu ifade edilir, ardından hadiste geçen “şe‘af” kelimesinin okunuşuna dair bilgi verilir.

3) 1630 numaralı mecmuada kayıtlı 133-140. varakları arasındaki risâle

Şeyhimiz, İmâm, Hâfız, İbn Hacer el-Askalânî'den soruldu diye başlayan eserde, üç hadis zikredilmekte ve bunların sıhhati sorulmaktadır.

Birincisi, “(Allahım) Beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve miskinler grubuyla haşret” hadisidir. İbn Hacer, Tirmizî'nin (ö. 279/892) bu hadisi kitabına aldığını kaydederek zikri geçen miskinliği, tevazu veya nefisin fakrı olarak yorumlar.

İkinci hadis ise şu mealdedir: “Öğle namazından önce dört rekât namaz kılmayan veya dört rekât namaza devam etmeyen kimseye şefaetim ulaşmaz.” Müellif bu hadis için “la asle lehû/herhangi bir kaynağı yoktur” demektedir.

Üçüncü hadis şöyledir: “Hendek gününde Ma‘mer veya Amr adında bir sahâbînin diğer insanlardan iki kat fazla toprak taşıması sonucu Hz. Peygamber bu zatın omuzuna veya göğsüne elini koyup dua eder. Sonra onunla musafahaşır ve der ki ey Amr (veya Ma‘mer) seninle kim altı veya yedi kez musafaha yaparsa ona ateş dokunmaz. Neticede bu zat üç yüz seneden fazla yaşamış ve birçok insan onunla musâfaha etmiştir.” İbn Hacer, bu rivâyetin başta Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014) olmak üzere birçok âlim tarafından yadır-gandığını, böyle bir haberin gerçek olamayacağını belirtmiştir.

Ayrıca risâle, son kısmında (139-140. varaklar) farklı bir muhteva ve üslûba yönelmekte, “Fevâid” başlığı altında “Tahâret” ve “İstihâze” konuları hakkında muhtasar malumat vermenin yanında “zahmeti çok olan bir işin sevabının da çok olacağına dair bir bahsi” ele almaktadır. Muhtemelen müellif, önemine ve pratik değerine inandığı meseleleri, risâle sonunda ayrı bir vurguyla gündeme taşıma mesuliyeti hissetmektedir. Nitekim aynı üslubu ilk tanıttığımız Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki risâlesinin sonunda görmüştük. Orada da “Fâide” başlığı altında okunan ezana icabet edilirken, aynı anda bir başka ezana icabet etmenin müstahap olacağını ifade etmekteydi.

III. Sonuç

Yukarıda İbn Hacer'in (ö. 852/1448) İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde "el-fetâva'l-hadîsiyye" türü, yazma olarak bulunan risâlelerinden beş tanesini tanıtmış olduk. Bunlardan Köprülü Kütüphanesi 1629 numaralı mecmuada kayıtlı 47-51. varaklar arasındaki risâle/nüsha, aynı mecmuadaki 53-59. varaklar arasındaki nüshanın muhtevası içinde yer almaktadır. Dolayısıyla birinci nüshayı ikincinin parçası olarak görebiliriz. Diğer üç ayrı risâle ise muhtevalarından da anlaşılacağı üzere farklı soru ve cevapları içermektedir. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ndeki risâle 1987/1408 yılında Mısır Dâru'l-hadis'te neşredilmiştir.

Öte yandan görüldüğü üzere risâlelerin muhtevası, bir kısım hadislerin sıhhatiyle (rivâyetle) ve anlaşılmasıyla (dirâyetle) alakalıdır. Bazen de söz konusu muhteva, âyet-hadis gibi her hangi bir delil zikredilmeksizin sadece sorular ve fetvalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrusu bütün bu ve benzeri sorular ve fetvalar, günümüz Müslümanları da dâhil, neşet ettikleri toplumların genelde İslam'la, özelde hadisle olan ilgileri, merakları, problemleri ve hatta problemlerin çözüm önerileri hakkında kayda değer ipuçları vermektedir. Binaenaleyh hadisin ve sünnetin toplumla buluşmasında sosyolojik gerçekliğe dayanan bir usûlden/yöntemden bahsedecek olursak bu usûlün/yöntemin besleneceği kaynaklardan biri de "el-fetâva'l-hadîsiyye" türü edebiyat olmalıdır. Birkaç yazma risâlesini tanıttığımız İbn Hacer ise bir bütün olarak konuyla ilgili risâle ve eserlerindeki nevi şahsına münhasır/özgün tavır ve üslûbuyla üstelik bir muhaddis titizliği ile istifade edilecek âlimlerdendir.